

*Kodeks cywilny kantonu Berna (1824–1830) i jego wpływ na przemiany społeczne i ustrojowe**

Abstract

The Bernese Civil Code (1824–1830) and Its Impact on Socio-Political Development**

The objective of this paper is to present the dynamics of events and dependencies, which resulted in the enactment of the Bernese Civil Code, as well as the importance and consequences of this work in the development of civil law and civil society in the canton of Bern. The paper addresses the issues concerning the question as to whether it is possible for an act of civil law to become a source of rules which, not finding sufficient protection in the existing constitutional system, cause changes in the latter. Did the codification of private law and the act of providing the ideas of freedom and equality with statutory protection result in the fall of the governance existing in Bern in the first half of the 19th century? Or was it perhaps the result of the accumulation of internal and external circumstances, leading to a formal sanctioning of systemic changes which had already occurred? The process of codification and systemic change in Bern constitutes an excellent example of the interdependence between private and public-law legislation and the fact that constitutional law does not always have to be the primary source of state protection covering basic social values.

Keywords: Bernese Civil Code, rule of patriciate, Switzerland, codification, principle of equality

Słowa kluczowe: berneński kodeks cywilny, zasada patrycjatu, Szwajcaria, kodyfikacja, zasada równości

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu Narodowego Centrum Nauki pt. „Szwajcarski kodeks cywilny z 10 grudnia 1907 roku – cele i metody”, nr UMO-2017/26/D/HS5/00625.

** The paper was supported by the National Science Centre under Grant No. UMO-2017/26/D/HS5/00625.

Wstęp

Jedną z podstawowych zasad realizowanych przez ustawodawstwa krajowe jest jedność porządku prawnego. Oznacza to, że konstytucja i ustawodawstwo prywatnoprawne mają być osadzone na jednej płaszczyźnie aksjologicznej i, stosownie do właściwych danej gałęzi prawa metod oddziaływania, chronić uznawane przez dane społeczeństwo podstawowe wartości, jak wolność, własność, prawo samostanowienia i nieskrępowanego rozwoju¹. Ochrona tych wartości na podstawie prawa publicznego i prawa prywatnego jest realizowana w odmienny sposób. Konstytucja chroni wolność przed nieuprawnioną ingerencją władz państwowych, podczas gdy prawo prywatne chroni jej realizację poprzez nakazanie innym, równoprawnym podmiotom powstrzymywania się od działań mogących zagrozić swobodzie kształtowania sytuacji prawnej jednostki. Konstytucje, będące najważniejszym aktem normatywnym w państwie, sankcjonują katalog podstawowych praw człowieka i obywatela, które następnie stają się fundamentalnymi założeniami kodeksów cywilnych². Konstytucja i ustawy cywilne muszą wzajemnie tworzyć spójny system zasad, ażeby skutecznie realizować wyższe cele społeczne, dla których zostały ustanowione. „Die beste Verfassung wird bei schlechten Gesetzen ein Volk nicht tüchtig und glücklich machen. Beide, Verfassung und Gesetzgebung, müssen gut sein und sich wechselweise unterstützen, sonst untergräbt und verschlechtert die eine die andere“ (Carl Theodor Welcker)³, co oznacza, że najlepsza konstytucja przy złych ustawach nie umocni i nie uszczęśliwi narodu. I konstytucja, i ustawodawstwo muszą być dobre i wzajemnie się wspomagać, w przeciwnym razie jedno drugie podkopuje i pogarsza.

Ustawodawstwo cywilne dla swej ważności wymaga sankcji konstytucyjnej lub przynajmniej politycznej, jest ono bowiem kontynuacją i uszczegółowieniem podstawowych zasad obowiązujących w państwie, jak wolność, równość, własność. Czy możliwe jest jednak, ażeby to ustawa cywilna była źródłem zasad, które nie znajdując właściwej ochrony w obowiązującym systemie polityczno-konstytucyjnym, powodują jego zmianę? Berno było jedynym kantonem niemieckojęzycznej Szwajcarii, który skodyfikował prawo cywilne jeszcze w okresie Restauracji⁴, pozostając pod arystokratycznym władaniem miejskiego patrycjatu i w niedługim czasie dokonał przewrotu konstytucyjnego, przyjmując ustrój liberalnego państwa narodowego. Tym bardziej uzasadnione są pytania: Czy skodyfikowanie prawa prywatnego i nadanie ustawowej ochrony ideom wolności i równości doprowadziło do upadku dotychczasowego systemu rządów?⁵ Czy może jednak był to efekt kumulacji okoliczności zewnętrznych i wewnętrznych, skutkujący

¹ Liver, „Die Staatsrechtliche und Politische Bedeutung”, 441.

² Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne*, 36.

³ Bigier, *Schweizervolk und sein Recht*, 2.

⁴ Termin Restauracja pojawił się w nauce szwajcarskiej za sprawą berneńskiego prawnika Karla Ludwiga von Hallera, który w 6-tomowym dziele pt. *Restauration der Staats- Wissenschaft* (wyd. Winterthur 1817) zaprzeczył idei umowy społecznej Rousseau i bronił tezy o państwie będącym wyrazem boskiego porządku. W Szwajcarii okres Restauracji trwał od końca epoki mediacyjnej, tj. od 1813 r., do 1831 r. Był to okres reakcji na wstrząs epoki napoleońskiej, naznaczony dążeniem dawnych elit politycznych do umocnienia rządów konserwatywnych przy jednoczesnym wzroście nastrojów liberalistycznych wśród nieuprzywilejowanej ludności miast i wsi. Andrey, „Auf der Suche”, 527–637.

⁵ Liver, „Die Staatsrechtliche und Politische Bedeutung”, 442.

formalnym usankcjonowaniem zmian ustrojowych, które rzeczywiście już nastąpiły? Wśród berneńskich historyków przeważa przekonanie, że Wielka Rada kantonu Berna, podejmując w dniu 19 grudnia 1817 r. uchwałę o kodyfikacji prawa prywatnego i przekazując jej wykonanie w ręce Samuela Ludwiga Schnella, „[...] bezwiednie i nie mając takiego zamiaru, wbiła gwóźdź do trumny własnej władzy politycznej. Rządy arystokracji tracą podstawę, jeśli znikają przywileje poszczególnych miejscowości, a stolica traci roszczenie o sprawowanie rządów nad kantonem”⁶. Twierdzenie to zdaje się dominujące i powszechne w szwajcarskiej nauce historii prawa, gdyż było wielokrotnie rozwijane i uzupełniane, w tym na przykład w dziele Ericha Grunera *Das bernische Patriziat und die Regeneration*⁷, Edgara Bonjour w *Geschichte der Schweiz im 19 und 20 Jahrhundert*⁸ czy Rudolfa Gmüra w *Die erneute bernische Gerichtssatzung von 1761/62*⁹.

Kodeks cywilny kantonu Berna (Civilgesetzbuch für den kanton Bern – CGB) nie stanowi równie wiekopomnego dzieła cywilistycznego, jakim był chociażby kodeks prawa prywatnego kantonu Zurychu. Nie zrealizował on także podstawowego celu, w jakim został uchwalony, pozostawiając terytorium kantonu podzielone na obszar ustawodawczy Jury i starej części kantonu. Jest to jednak pierwsze prawo cywilne niemieckojęzycznej Szwajcarii opracowane z wykorzystaniem naukowych pojęć prawniczych, oparte na stosunkowo współczesnej systematyce. Ponadto kodyfikacja berneńska stanowiła wzorzec opracowania kodeksów cywilnych Lucerny, Solury i Argowii¹⁰, stając się tym samym jednym z ośrodków rozwoju szwajcarskiej cywilistyki. Proces kodyfikacji i przemiany ustrojowej w Bernie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XIX w. stanowi ponadto doskonały przykład wzajemnej zależności ustawodawstwa prywatnego i publicznoprawnego oraz tego, że prawo konstytucyjne nie zawsze musi być pierwotnym źródłem państwowej ochrony podstawowych wartości społecznych.

Celem tego opracowania jest ukazanie dynamiki wydarzeń i zależności, które doprowadziły do uchwalenia berneńskiego kodeksu cywilnego, a także znaczenia i skutków tego dzieła w rozwoju cywilistyki i społeczeństwa obywatelskiego kantonu Berna.

Rys historyczny

Na wiosnę 1798 r., wskutek bitwy pod Grauholz, Berno utraciło swą suwerenność i zostało poddane francuskiemu władztwu. Podobnie jak w pozostałych kantonach powołano do życia nową administrację państwową w ramach państwa unitarnego Republiki Helweckiej. W związku z fiaskiem „siłowego” jednoczenia wszystkich terytoriów szwajcarskich już w 1803 r. Napoleon podpisał tak zwany Akt Mediacyjny lub Konstytucję Mediacyjną¹¹ zakładającą utrzymanie pewnych odrębności terytorialnych¹², przy jednoczesnym

⁶ Junker, *Geschichte*, Bd. I, 268.

⁷ Gruner, *Das bernische Patriziat*, 68.

⁸ Bonjour, *Geschichte*, 409, za: Liver, *Die Staatsrechtliche und Politische Bedeutung*, 446.

⁹ Gmür, „Die erneute bernische Gerichtssatzung”, 194.

¹⁰ Dölemeyer, „Kodifikationen”, 1925–1939.

¹¹ *Vermittlungsacte*.

¹² Linder, *Demokracja*, 27.

określeniu nowych granic administracyjnych poszczególnych kantonów. W rezultacie Berno utraciło część swych terytoriów, to jest Waadt i Argowię, które uzyskały status samodzielnych kantonów¹³. Miesiąc po klęsce Napoleona pod Lipskiem Zgromadzenie Związkowe uchyliło Akt Mediacyjni w drodze uchwały (*Übereinkunft der alten Kantone der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29 Dezember 1813*)¹⁴. Na jego mocy dawne kantony związkowe (*alt-eidgenössischen Stände*)¹⁵ zdecydowały o przywróceniu ustroju Starej Konfederacji. Choć Berno nie przystąpiło do uchwały, w swoich działaniach pozostawało spójne z polityką prowadzoną na szczeblu związkowym. Prowizoryczna komisja stanowa (*Standes-Commission*) składająca się dawnych, wywodzących się ze stanu patrycjuszowskiego¹⁶, członków Wielkiej Rady kantonowej z 1798 r. przejęła zarząd miastem i Republiką Berna, przywracając jej poprzedni ustrój¹⁷.

W początkach 1814 r. skład Wielkiej Rady Republiki został uzupełniony, osiągając poziom 129 członków, z czego tylko 43 było przedstawicielami przeważających obszarów wiejskich¹⁸. Pośród tych deputowanych znalazł się również Samuel Ludwig Schnell, który zrzekł się mandatu, wiedziony świadomością braku rzeczywistego wpływu na przebieg obrad Rady i realizowanej przez nią polityki. Swoje stanowisko dosadnie wyjaśnił w liście z dnia 5 maja 1814 r. do swojego przyjaciela Alberta Stapfera: „43 robaki (deputowani z obszarów wiejskich), które pełzają po zwłokach poprzedniej Rady i po obywatelach, nie są deputowanymi, ale, z wyjątkiem 2 lub 3, nędznymi kreaturami”¹⁹. Schnell doskonale zdawał sobie sprawę, że powołanie nowego składu Rady miało na celu jedynie uspokojenie nastrojów społecznych, podczas gdy w rzeczywistości deputowani z obszarów wiejskich nie mieli żadnego wpływu na jej prace. Wszystkie działania polityczne rządu koncentrowały się wokół powrotu do urzędzeń Dawnej Konfederacji (ustrój poprzedzający epokę Republiki Helweckiej), w tym w szczególności wokół dążenia do odzyskania terytoriów Argowii i Waadt²⁰.

Działania władz arystokratycznych były dalekie od finezji. Wyznacznikiem doboru środków działania był cel przywrócenia swojego władztwa w dawnych granicach administracyjnych, który miał być osiągnięty za wszelką cenę. W związku z tym, że powodzenie misji zależało w znacznej mierze od wyciszenia rewolucjonistycznych nastrojów, dokonano nieformalnego uchylenia tajemnicy korespondencji w celu zidentyfikowania potencjalnych dysydentów. Nadzór nad pocztą powierzono dyrektorowi

¹³ Junker, *Geschichte*, Bd. I, 47.

¹⁴ Pölitz, „Die europäischen Verfassungen”.

¹⁵ Uri, Schwyz, Lucerna, Zurych, Glarus, Zug, Fryburg, Bazylea, Szafuza, Appenzell.

¹⁶ W XVIII w. w Bernie nastąpił wzrost znaczenia i pozycji patrycjatu, rozumianego jako miejska arystokracja dzierżąca w swoich rękach wszystkie najważniejsze urzędy i stanowiska miejskie. Doprowadziła ona do likwidacji wszelkich możliwych form kontroli społecznej i w miejsce wyborów wprowadziła zasadę kooptacji do rady w obrębie niewielkich grup patrycjuszowskich. W Bernie Wielka Rada obsadzana była stale przez przedstawicieli 77 tych samych tzw. wielkich rodzin, z czego najwięcej miejsc obejmowali członkowie rodziny Wattenwyl i Steiger. Wojtowicz, *Historia Szwajcarii*, 106.

¹⁷ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 29.

¹⁸ W epoce postnapoleońskiej wzrastały nastroje przeciwne dalszemu utrzymywaniu hegemonii miejskiego patrycjatu, w szczególności odczuwalne to było ze strony mieszkańców obszarów wiejskich kantonu, którzy stanowili demograficzną większość, a nie posiadali żadnego wpływu na politykę kantonu. Wojtowicz, *Historia Szwajcarii*, 156–7.

¹⁹ Luginbühl, *Zur Geschichte Berns*, 169 (tłum. M.L.).

²⁰ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 31.

policii centralnej i sędziemu śledczemu C.L. von Wattenwyłowi, bratankowi naczelnika Republiki Berna²¹. Schnell, nie pozostając władzy dłużny, przy wielu okazjach głośno wyrażał swoje zdanie na temat metod sprawowania rządów, pisząc w liście z 28 maja 1814 r.

Ponieważ pan sędzia śledczy von Wattenwyl, prawdopodobnie na zlecenie swojego wuja, czyni mi ten zaszczyt i otwiera moje listy na pocztę, nie przesyłam panu nic, czego nie chciałbym wykrzyzczyć na rynku: „car monsieur le Verhörrichter, votre grande oreille n’est pas le porte-voix duquel je me sers quand je veux parler at your betters²².”

Nawet listy mojej żony zostały przede mną utajnione i może spotka je taki sam los, że samowolna policja będzie miała przyjemność, przeczytać mój osąd i sądy innych prawych ludzi o jej [policji – przyp. M.L.) nieprawościach²³.

W dniu 20 marca 1815 r. w Deklaracji Kongresu Wiedeńskiego uregulowano ostatecznie wszystkie kwestie dotyczące Szwajcarii²⁴. Deklaracja zawierała postanowienia dotyczące granic terytorialnych poszczególnych kantonów, rozstrzygała w zakresie wzajemnych roszczeń odszkodowawczych z tytułu utraty obszarów, a także inne kwestie związane z udziałem Szwajcarii w konfliktach ery napoleońskiej²⁵. Po przystąpieniu przez Związek Szwajcarski do Deklaracji w dniu 27 maja 1815 r.²⁶, 22 sierpnia 1815 r. kantony szwajcarskie zawarły Umowę Związkową w celu utrzymania wolności, niezależności i bezpieczeństwa przed obcymi wpływami, a także w celu zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa wewnętrznego²⁷. Na ich mocy Berno musiało definitywnie zrezygnować z Waadt i Argowii, w zamian za co otrzymało Jurę, czyli największą część ówczesnego arcybiskupstwa bazylejskiego²⁸.

Źródła prawa i dążenia kodyfikacyjne

Ustalenia kongresowe zostały przyjęte z mieszanymi uczuciami. Wraz z atrakcyjnym powierzchniowo obszarem terytorialnym Berno otrzymało obywateli wyznania katolickiego, co mogło budzić uzasadniony niepokój w sferze pokoju wewnętrznego²⁹. Scalenie terytorialne miało również ten skutek, że zamiast jednolitego prawa cywilnego i karnego równoległe zaczęły obowiązywać dwa porządki prawne: w Jurze, która od końca XVIII w. należała do Francji, w dalszym ciągu obowiązywało prawo francuskie³⁰, w starej zaś części kantonu najważniejszym źródłem prawa był berneński statut sądowy

²¹ *Ibidem*, 32.

²² Luginbühl, *Zur Geschichte Berns*, 172. „Ponieważ, szanowny Panie, Pańskie wielkie ucho nie jest megafonem, którego używam, kiedy chcę porozmawiać z lepszymi od Pana” (tłum. Anna Klimaszewska).

²³ *Ibidem*, 177.

²⁴ Hansard, *The Parliamentary Debates*, 182.

²⁵ Lewandowicz, „Kongres wiedeński”, 570.

²⁶ Beitritt der Eidgenossenschaft vom 27 Mai 1815 zu der Erklärung des Wiener Congresses.

²⁷ § 1 Bundesvertrag zwischen den XXII Cantonen der Schweiz vom 7 August 1815.

²⁸ Wolf, „Das Civil-Gesetzbuch für den Kanton Bern”, 1301.

²⁹ Junker, *Geschichte*, Bd. I, 200 i nast.

³⁰ Elsener, *Die Schweizer Rechtsschulen*, 284–7.

z 1761 r. (*Gerichtssatzung*), który po krótkiej przerwie okresu Republiki Helweckiej ponownie zyskał status obowiązującego. Oba porządki prawne różniły się w sposób fundamentalny. Pod rządami Napoleona prawo francuskie zostało zreformowane w duchu wolności i równości, podczas gdy berneński statut sądowy opierał się na urządzeniach normatywnych pochodzących z XVI i XVII w., które były naznaczone ideą zwierzchności i nadzoru obywatelskiego³¹. W Bernie współistniały zatem nie tylko dwa porządki normatywne, ale wręcz dwie ideologicznie oddalone od siebie koncepcje prawne³².

Wcielenie Jury do Berna sprowokowało pytanie o to, który porządek prawny powinien obowiązywać na terytoriach nabytych. Założenie zjednoczenia terenów przyłączonych wykluczało w zasadzie możliwość pozostawienia *status quo*, ale w ówczesnych warunkach Wielka Rada nie była zdecydowana wylać się w szeroko zakrojoną reformę prawa. Podjęto tym samym uchwałę o przywróceniu prawa, które obowiązywało na terenach Jury w okresie poprzedzającym zwierzchność francuską, i o uzupełnieniu go o przepisy berneńskiego statutu sądowego, w razie gdyby prawa jurajskie okazały się zbyt fragmentaryczne³³. Zgodnie z art. XIV Aktu Zjednoczeniowego ówczesnego biskupstwa Bazylei z kantonem Berna z 14 listopada 1815 r. rząd miał powołać komisję uczonych w prawie, której zadaniem miało być stworzenie zbioru rozporządzeń mających swe źródło w prawach i zwyczajach kraju i na ustawach berneńskich jako prawie subsydiarnym³⁴. Komisja ta została powołana 6 marca 1816 r. pod nazwą *Leberbergische Gesetzgebungs-Commission*³⁵.

W tych okolicznościach punktem wyjścia projektowanych prac musiało być tłumaczenie statutu sądowego na język francuski. Słusznie jednak zauważono, że przed dokonaniem przekładu językowego należałoby dostosować treść statutu do bieżących urządzeń ustrojowych i pozostałych ustaw kantonalnych. Najbardziej kompetentną osobą do dokonania tych zmian okazał się Samuel Ludwig Schnell, który mimo swych oczywistych sympatii liberalistycznych był ceniony za wiedzę na temat prawa rodzimego. Na tym etapie był już autorem podręcznika prawa cywilnego procesowego, a także innych publikacji naukowych dotyczących prawa cywilnego i jego źródła³⁶. Miał również doświadczenie w prowadzeniu prac legislacyjnych. Na początku 1810 r. na zlecenie Małej Rady zrewidował, usystematyzował i uzupełnił przepisy statutu sądowego. Wówczas to rząd był wystarczająco ostrożny, żeby narzucić profesorowi prawa, znanemu z jego antyrządowych sympatii politycznych, wyraźne instrukcje prowadzenia prac. Sprowadzały się one *de facto* do jednej zasady: „Gänzlichen Beibehaltung Unseres vaterländischen Rechts”, czyli całkowitej wierności prawu ojczystemu, czego dopilnować miała również *Justizrat* (rada sprawiedliwości) sprawująca ścisły nadzór i kierownictwo nad prowadzonymi przez Schnella pracami. Miało to zapewnić skuteczność przekazu, że chodziło wyłącznie o udoskonalenie statutu obowiązującego, a nie o gruntowną re-

³¹ Gmür, *Die erneute bernische Gerichtssatzung*, 161–95.

³² Hofer, „Ein leiser Verfechter”, 3.

³³ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 37.

³⁴ Lerch, *Gescheiterte Privatrechtseinheit*, 26 i nast.

³⁵ Wolf, *Das Civil-Gesetzbuch*, 1303.

³⁶ Schnell, *Bemerkungen über den Ursprung*; Schnell, *Abhandlungen über verschiedene wichtige Theile*; Schnell, *Handbuch des Civil-Process*.

formę prawa³⁷. Z zadania tego Schnell wywiązał się bez zarzutu, w związku z czym w 1816 r. Rada ponowiła ofertę współpracy nad nowym wyzwaniem legislacyjnym. Leberbergische Gesetzgebungs-Commission składała się z dwóch członków pochodzących ze starej części kantonu i z dwóch członków pochodzących z nowej części kantonu pod przewodnictwem prezesa sądu apelacyjnego³⁸.

Dość szybko okazało się, że podstawowym problemem legislacyjnym na obszarach Jury nie będą kwestie techniczno-merytoryczne, a społeczne. Ludność zdążyła wypracować pozytywne doświadczenia pod rządami współczesnego Kodeksu Napoleona i doskonale stosowała go we własnych realiach życia. Dlatego pomysł z powrotem do dawno zapomnianych i archaicznych norm budził świadomy opór. Polityka ustrojowa patrycjuszowskiego rządu Berna nie pozwalała z kolei na przyjęcie strategii pozostawienia dualizmu systemu prawnego, dlatego też postanowiono o wprowadzeniu statutu sądowego na całym terytorium kantonu³⁹. Zanim jednak mogło do tego dojść, konieczne było zrewidowanie dotychczasowego kształtu pochodzącego z poprzedniej epoki *Gerichtssatzung* i znowelizowanie go do bardziej współczesnej i zupełnej formy. W tym celu latem 1817 r. Mała Rada kantonu⁴⁰ zleciła profesorowi Schnellowi przygotowanie całościowego projektu ustawy do dnia rozpoczęcia obrad w sesji zimowej Rady. Krótki termin realizacji wyraźnie wskazywał na zamiary Rady co do zakresu projektowanej nowelizacji. Miała to być kolejna fragmentaryczna poprawka mająca charakter zabiegu kosmetycznego, a nie realnej reformy prawa.

Przystępując do realizacji zadania, Schnell sporządził ekspertyzę skierowaną do Rady. Stanowczo w niej podkreślił niedostatki regulacyjne statutu, które w jego ocenie przesądzały o braku możliwości jego dalszego stosowania. Stwierdził, że nie można oczekiwać od ludności Jury, ażeby uznała akt normatywny pełny luk i nieściśłości za właściwą alternatywę stosowanego przez nich prawa francuskiego. Schnell wniósł o przeprowadzenie totalnej rewizji berneńskiego prawa cywilnego⁴¹. W dniu 19 grudnia 1817 r. rząd Berna przychylił się do wniosku bezwzględną większością głosów, jednocześnie uznając się za uprawniony do przeprowadzenia rewizji i reformy berneńskiego prawa cywilnego⁴², które pozostawałoby jednak wierne dotychczasowym ideałom i zasadom prawa ojczystego⁴³. Na przewodniczącego komisji kodyfikacyjnej wybrano Samuela Schnella, czyniąc go głównym redaktorem nowego kodeksu cywilnego⁴⁴.

³⁷ *Manuale des Kleinen Rats nr 18*. Staatsarchiv Bern, 247, cyt. za: Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 26.

³⁸ *Sammlung*, 144–6.

³⁹ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 39.

⁴⁰ Mała Rada stanowiła najważniejszy organ wykonawczy kantonu. Składała się z kilkudziesięciu członków pochodzących z najmożniejszych rodów patrycjuszowskich. Była odpowiedzialna za sprawy polityki wewnętrznej i zewnętrznej kantonu. Powoływała Wielką Radę, wraz z nią tworząc rząd kantonu. Holenstein. „Kleiner Rat”.

⁴¹ Hofer, „Brennpunkte”, 164.

⁴² Szerzej o tym: Hofer, „Samuel Ludwig Schnell”, 3–13.

⁴³ *Instruktion*, 271.

⁴⁴ Elsener, *Die Schweizer Rechtsschulen*, 278.

Kodeks cywilny kantonu Berna

W chwili podjęcia prac kodyfikacyjnych w Szwajcarii nie obowiązywał jeszcze żaden oparty na współczesnej myśli i metodologii kodeks cywilny, a lokalne ustawy szczegółowe, w tym *Gerichtssatzung* i *Ehegerichtssatzung*, były skonstruowane do regulowania przeszłych, nieaktualnych już stosunków społecznych. Skłoniło to Schnella do poszukiwania wzorców kodeksowych poza granicami kraju. Kodeks Napoleona nie mógł stanowić, z przyczyn oczywistych, właściwego punktu odniesienia, dlatego też uwaga redaktora kodeksu zwróciła się w kierunku wschodnich sąsiadów Szwajcarii. Poza bieżącym wątkiem politycznym decyzja ta zdawała się uzasadniona również historycznie. Związki pomiędzy Austrią i Szwajcarią sięgały XIII w., kiedy tron austriacki objęli Habsburgowie. Byli oni właścicielami licznych posiadłości ziemskich w Zurychu i Argowii, w Uri i innych miejscowościach w głębi kraju, jak Wettingen, Murbach i Muri, pełniąc w nich czołowe funkcje polityczne⁴⁵, ich zaś niedawne militarne zaangażowanie przeciwko Francji i monarchiczny ustrój państwa były dla berneńskiego patrycjatu wystarczającym zabezpieczeniem ideologicznej słuszności przyszłej kodyfikacji⁴⁶.

Pierwsza część berneńskiego kodeksu cywilnego *Personenrecht* – prawo osobowe, obejmująca również prawo rodzinne, została przyjęta przez Wielką Radę 23 grudnia 1824 r. i weszła w życie 1 kwietnia 1826 r. Druga część, dotycząca praw rzeczowych, do których zaliczono również prawo spadkowe, została uchwalona 28 marca 1827 r. i weszła w życie 1 kwietnia 1828 r. Trzecia część kodeksu, dotycząca prawa zobowiązań, została uchwalona 18 marca 1830 r. i weszła w życie 1 kwietnia 1831 r.⁴⁷ Wbrew pierwotnemu założeniu CGB nie zostało wprowadzone na obszarze Jury, co zaskakuje, tym bardziej że sama inicjatywa kodyfikacyjna została podjęta właśnie w celu prawnej unifikacji terytorium kantonu. Rozporządzenie promulgacyjne stanowiło, że CGB miało być stosowane jedynie na tych obszarach, w których *Gerichts-Satzung* (statut sądowy) posiadało pełnię mocy obowiązującej⁴⁸. Pośród najbardziej prawdopodobnych przyczyn tego stanu rzeczy można wskazać przybierający na sile opór ludności Jury wobec prób narzucenia rozwiązań, które były jej ideologicznie obce. W rezultacie na obszarze kantonu Berna dualizm porządków prawa prywatnego utrzymywał się aż do czasu wejścia w życie szwajcarskiego kodeksu cywilnego⁴⁹.

Systematyka kodeksu niemal całkowicie opiera się na systematyce ABGB. Schnell przyjął opierający się na nauce Kanta podział materii na prawo osobowe i rzeczowe, gdzie przez pojęcie prawa rzeczowego rozumiane były wszystkie przepisy odnoszące się do praw majątkowych, a przez pojęcie prawa osobowego wszystkie pozostałe materie prawne dotyczące zagadnień prywatnoprawnych⁵⁰. Przyjęty porządek tytułu wstępnego i pierwszej części CGB, a także zawarte w niej tytuły są co do zasady identyczne z tymi w kodeksie austriackim i dotyczą postanowień ogólnych, praw odnoszących się do oso-

⁴⁵ Carlen, *Österreichische Einflüsse*, 3.

⁴⁶ Caroni, „Zur Reception des ABGB”, 17–20.

⁴⁷ Wolf, *Das Civil-Gesetzbuch*, 1306.

⁴⁸ Lerch, *Gescheiterte Privatrechtseinheit*, 97–115; Hofer, „Brennpunkte”, 165.

⁴⁹ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 54.

⁵⁰ *Ibidem*, 110.

bistych przymiotów i stosunków, prawa małżeńskiego, stosunków między rodzicami i dziećmi, opieki (w ABGB opieki i kurateli). Pewne różnice zaznaczają się *de facto* dopiero w drugiej części kodeksu, gdzie w CGB materie prawne dotyczące posiadania, własności, służebności, zastawu i prawa spadkowego zostały ujęte w ramy pięciu tytułów, podczas gdy ABGB, regulując ten sam obszar zagadnień, posłużyło się w tym celu szesnastoma rozdziałami. W podobny sposób została uproszczona druga część CGB (obejmująca materie odpowiadające drugiej i trzeciej części ABGB).

W ślad za uproszczoną formą w sferze systematyki poszło ograniczenie ilościowe w zakresie liczby przepisów kodeksu. CGB składało się z 1044 ustępów, obejmując ten sam obszar regulacyjny, co ABGB i kodeks francuski, które potrzebowały do tego celu 1502 i 2281 paragrafów, stając się najkrótszą tego typu ustawą przełomu wieków⁵¹. Schnell zamierzał zwiększyć dzięki temu przystępność kodeksu dla zwykłego obywatela, ułatwić mu zapoznanie się z treścią przepisów i zastosowanie ich w praktyce. „Poszczególne przepisy nie mogą się zarówno wspinać na wyżyny metafizyki, jak i gubić w płaszczyźnie zagmatwanej szczegółowości; powinny być wyrazem zdrowego rozsądku, który wszystkich oświeca i daje się łatwo zastosować w występujących przypadkach”⁵². W realizacji tego zamierzenia redaktor kodeksu posunął się jednak zbyt daleko. Usunął z treści CGB wszystkie przepisy stanowiące wyraz austriackiej kazuistyki, nie biorąc pod uwagę, że niektóre pominięte w ten sposób rozwiązania nie były objęte regulacją zasad ogólnych, pozostając tym samym poza obszarem rozwiązań instytucjonalnych kodeksu berneńskiego⁵³.

Pod względem treściowym CGB wykazywało swoisty dualizm normatywny. Z jednej strony opierało się na nowoczesnych instytucjach ABGB, a z drugiej wykazywało silne osadzenie w tradycji, czerpiąc ze źródeł dawnych statutów berneńskich⁵⁴. Cechy tej nie można jednak poczytywać za słabość kodeksu, jeśli weźmie się pod uwagę wyraźne wytyczne Wielkiej Rady co do przyszłego kształtu ustawy jako udoskonalonej formy statutu sądowego z 1761 r. Schnell nie mógł sobie pozwolić na nieokielznaną rewolucję myśli i praktyki cywilistycznej, jeśli jego celem miało być zredagowanie ustawy, która będzie jednocześnie reformatorska i akceptowalna dla konserwatywnego rządu arystokratycznego. Należy przyjąć z uznaniem, że Schnellowi udało się przemycić zasady prawnonaturalne pomimo tego, że był związany instrukcją rządową co do przyszłej zawartości treściowej ustawy.

Redaktor ustawy stanął na stanowisku, że podstawą prawa cywilnego powinna być równość, czemu dał wyraz na początku pierwszej części kodeksu: „Każdy człowiek ma zdolność, na warunkach ustalonych w ustawie, uzyskiwać prawa i zaciągać zobowiązania, nazywając się w tych okolicznościach osobą”⁵⁵. Przepis ten nie czynił nic innego, jak przyznawał zdolność prawną wszystkim ludziom. Obecnie nie jest to niczym

⁵¹ *Ibidem*, 111.

⁵² „Die einzelnen Vorschriften dürfen sich ebenso wenig in die Höhen der Metaphysik versteigen, als in der Fläche eines verwirrenden Details verlieren; sie sollen Aussprüche des gesunden Verstandes sein, deren Richtigkeit jedem einleuchtet und sich auf die vorkommenden Fälle leicht einwenden lassen”. Schnell, *Vorbericht*, IV (tłum. M.L.).

⁵³ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 111.

⁵⁴ Wolf, *Das Civil-Gesetzbuch*, 1309.

⁵⁵ „Jeder Mensch ist fähig unter den gesetzlichen Bedingungen Rechte zu erwerben und Verbindlichkeiten einzugehen, und heißt in dieser Hinsicht eine Person”, cyt. za: Hofer, „Ein leiser Verfechter”, 15.

szczególным, natomiast proklamowanie powszechnej równości w prawie w społeczeństwie, którego fundamentem jest hierarchiczny ustrój oparty na przywilejach i przynależnościach rodowo-korporacyjnych, było wyrazem odwagi i dążenia do zmiany. W wyjaśnieniach do projektu ustawy Schnell podkreślał, że zrównanie w prawach ludzi daje się obserwować we wszystkich cywilizowanych państwach Europy⁵⁶. Oczywiście przyjęcie pewnych założeń ustawowych bywa dalekie od realiów życia społecznego, tak jak to się działo w ówczesnym Bernie. W licznych ustawach szczegółowych, ale i w samym CGB, utrzymane były przepisy różnicujące status prawny osób, jak na przykład w przypadku statusu prawnego kobiet czy statusu wynikającego z przynależności stanowej. Wspomniany przepis wprowadzał jednak znaczącą różnicę jakościową, ponieważ odwracał porządek społeczny, uznając równość wszystkich ludzi za zasadę, a wszelkie odstępstwa od niej za wyjątki⁵⁷.

Zasada równości została „przemyciona” do berneńskiego kodeksu cywilnego w jeszcze jednym miejscu. Artykuł 3 kodeksu stanowił, że po wprowadzeniu kodeksu tracą moc wszystkie prawa statutowe do czasu, aż nie zostaną one przez nas zrewidowane i potwierdzone⁵⁸. Przez pojęcie praw statutowych należało rozumieć wszystkie prawa lokalne, które zawierały spisy przywilejów przysługujących poszczególnym osobom i były bezpośrednim źródłem społecznych nierówności. Projekt tego przepisu nie umknął uwadze niektórych członków Wielkiej Rady, prowadząc do ożywionych dyskusji nad jego ewentualnym usunięciem z treści przyszłego kodeksu. Przeciwno jego wprowadzeniu żywo wypowiadał się jeden z członków Rady, mówiąc: „Die wahre Freyheit liege in der Möglichkeit eines jeden unter eigenen Gesetzen zu stehen und diesen Vorzug habe der ehemalige Canton nach dem Urtheile grosser Männer in hohem Grade genossen”, co było równoznaczne z tym, że miejski patrycjat był przywiązany do uprzywilejowanej pozycji społecznej i niechętnie z niej zrezygnuje. Argumentowano też, że jednolite ustawodawstwo dla całego kraju jest owocem rewolucji, która jest niegodziwa i obca duchowi rządu berneńskiego⁵⁹. Pomimo oporu przepis w projektowanym kształcie wszedł w życie i w niedługim czasie stał się, jak podkreślają szwajcarscy historycy, gwoździem

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Ta sama idea przyświecała w późniejszym okresie Eugenowi Huberowi przy okazji pracy nad szwajcarskim kodeksem cywilnym. W *Erläuterungen. Text des Vorentwurfs 1900* pisał: „Also gehört an die Spitze der Ordnung der Einzelperson der Satz: Rechtsfähig ist jedermann. Damit verbindet sich die Umschreibung der Rechtsfähigkeit selber: Für alle Menschen besteht die gleiche Fähigkeit, Rechte und Pflichten zu haben, was mit der Bedürfnis der Unterscheidung nach der Verschiedenheit der tatsächlichen Bedingungen verträglich gemacht wird durch die Einschlebung: [...] in den Schranken der Rechtsordnung. [...] Die Bedeutung des Satzes liegt in einer viel allgemeineren, negativen Wirkung, nämlich darin, dass damit die überlieferten Unterschiede der Personen grundsätzlich abgelehnt und die beibehaltenen Verschiedenheiten als Ausnahmen dargestellt werden”. Huber, tak samo jak Schnell, podkreślał, że na szczycie regulacji dotyczących osobowości prawnej leży zdanie: Każdy posiada zdolność prawną. Tłumacząc swoje stanowisko pisał, że każdemu człowiekowi przysługuje prawo do posiadania tej samej zdolności, praw i obowiązków, które da się pogodzić z koniecznością zróżnicowania ze względu na odmienną rzeczywistość warunków poprzez zapis: w granicach porządku prawnego. Pisał on, że znaczenie tego zdania sprowadza się do tego, że tradycyjne zróżnicowanie osób zostaje zasadniczo odrzucone, te zaś zachowane będą stanowiły wyjątki od przyjętej zasady równości.

⁵⁸ Za: Hofer, „Ein leiser Verfechter”, 16.

⁵⁹ Roth, „Protokoll der grossen Gesetzgebungskommission”, 138.

do trumny rządów miejskiego patrycjatu. Wraz z wprowadzeniem równości w prawie odpadła podstawa legitymacji panowania berneńskiej arystokracji⁶⁰.

Wprowadzenie demokratycznej formy rządów

Zakończenie epoki panowania francuskiego i przywrócenie dawnego rządu nie przyczyniło się do przywrócenia ładu i pokoju społecznego. Berno nadal funkcjonowało na prowizorycznych podstawach ustrojowych i nie posiadało konstytucji ani wyraźnie zarysowanego planu przystąpienia do prac nad nią. Atmosferę napięcia dawało się wyczuć zarówno na ulicach miast, jak i w rządzie. Było to spowodowane zarówno wydarzeniami rewolucji lipcowej we Francji, która udaremniła Karolowi X przywrócenie rządów absolutystycznych⁶¹, jak i lawinowo postępującymi zmianami w innych obszarach Szwajcarii. W kantonach Zurychu, Lucerny, Fryburga, Solury, Waadt i Argowii dawne rządy patrycjuszowskie upadły, otwierając drogę zmianom. W grudniu 1830 r. federalna konfederacja przedstawicieli kantonów (*Tagsatzung*) zebrała się na sesji nadzwyczajnej, aby omówić bieżącą zagraniczną sytuację polityczną i jednocześnie podjęła, niemal jednogłośnie, uchwałę stanowiącą o tym, że w interesie każdego kantonu leży pilne uchwalenie konstytucji kantonalnych⁶².

Jeszcze w tym samym miesiącu rząd Berna powołał specjalną komisję. Jej zadaniem było opracowanie głównych kierunków reformy, której społeczeństwo się domagało, przedstawiając swoje żądania w drodze petycji. Komisja składająca się z trzech członków patrycjatu, trzech mieszkańców miasta i pięciu członków przedstawicieli ludności wiejskiej tydzień po rozpoczęciu swojej pracy przedstawiła Wielkiej Radzie główne postulaty zmian. Dotyczyły one wprowadzenia suwerenności narodowej, silniejszej reprezentacji ludności wiejskiej w organach legislatywy, prawo petycji i wolności prasy⁶³. Pomimo podejmowanych działań reformacyjnych napięcie społeczne nadal rosło. Skłoniło to rząd do ogłoszenia zaciągu wojska patrycjuszowskiego, co wiązało się z ryzykiem dalszej eskalacji konfliktu. W odpowiedzi zwolennicy stronnictwa liberalnego zwołali w centralnym punkcie kantonu Berna, w kościele w Münsingen, wiec, na który stawiło się ponad tysiąc osób. Nie było to masowe zgromadzenie na kształt tych, które odbyły się wcześniej w Zurychu czy Solurze. Na nich frekwencja wynosiła kilka tysięcy osób, które – prezentując jedność i determinację – dążyły do wywarcia presji zmiany ustroju, jego przebieg zadecydował jednak o dalszym losie Berna.

Na wiecu podjęto uchwałę obejmującą dziewięć punktów dotyczących wizji przyszłości narodu berneńskiego, który ponad wszystko cenił sobie wolność i suwerenność. Mając na względzie także bezpieczeństwo całego Związku Szwajcarskiego, zgromadzenie z Münsingen podzieliło stanowisko *Tagsatzung* o potrzebie umocnienia politycznego terytoriów związkowych i konieczności uchwalenia nowej konstytucji kantonalnej.

⁶⁰ Junker, *Geschichte*, Bd. I, 268.

⁶¹ Roth, *Samuel Ludwig Schnell*, 59.

⁶² Junker, *Geschichte. Entstehung*, 17.

⁶³ *Ibidem*.

W tym celu członkowie wiecu wezwali Wielką Radę kantonu do powołania rady konstytucyjnej spośród przedstawicieli narodu, a nie – jak było to do tej pory przyjęte – spośród członków rządu lub osób przez niego powołanych⁶⁴. Był to wyraz utraty zaufania społecznego wobec rządu, co ostatecznie skłoniło go do złożenia mandatu⁶⁵. Trzy dni po zakończeniu zgromadzenia w Münsingen Wielka Rada miasta i republiki Berna zrzekła się władzy i przekazała kompetencje do przeprowadzenia reformy ustrojowej i uchwalenia nowej konstytucji w ręce nowej rady konstytucyjnej, która po raz pierwszy w historii składała się proporcjonalnie z przedstawicieli ludności wiejskiej i miejskiej kantonu.

Jeszcze w tym samym roku uchwalono nową konstytucję Republiki Berna, która realizowała ideę trójpodziału władzy, a także chroniła przed nieuzasadnioną ingerencją władzy podstawowe prawa i wolności obywatelskie, w tym prawo do wolności wiary, prasy, nauki, prowadzenia działalności gospodarczej, wyboru zawodu, prawo do nietykalności cielesnej i ochrony własności.

Wpływ kodeksu cywilnego Berna na przemianę ustrojową

W ocenach szwajcarskich historyków zunifikowanie prawa prywatnego nie szło w parze z dalszym podtrzymywaniem stanowego charakteru ustroju Berna i zwierzchności miasta nad pozostałymi obszarami kantonu. Przywileje i prawa partykularne były ostoją stanowości i korporacjonizmu społecznego, które musiały ulec dyskontynuacji w obliczu wprowadzenia wolności i równości wszystkich obywateli kantonu. O wpływie działalności Schnella na przemianę ustrojową przekonani byli jemu współcześni, w tym jego najzacieklejszy wróg Karl Ludwig von Haller, który pisał: „Jakobin Schnell przeszmuglował rewolucyjną równość do wszystkich stosunków prywatnoprawnych”⁶⁶, a także późniejsi badacze prawa i dziejów Berna. Richard Feller stał na stanowisku, że rząd, zlecając Samuelowi Ludwigowi Schnellowi skodyfikowanie prawa prywatnego, przekierował działania wszystkich urzędów i miejscowości kantonu z poziomu praw partykularnych na nowy poziom prawa zunifikowanego. Tym sposobem poczyniony został decydujący krok stanowiący przejście pomiędzy państwem stanowym a państwem narodowym⁶⁷. Hans von Greyerz pisał o Schnellu jako o fatum patrycjuszowskiego Berna, które osłabiło jego wewnętrzne struktury, przechylając szalę duchowej walki Restauracji i rewolucji w stronę tej ostatniej⁶⁸.

Niewątpliwie inkorporowanie do systemu prawnego idei wolności i równości przyczyniło się do budowy i rozwoju idei społeczeństwa obywatelskiego, choć stanowisko

⁶⁴ Erklärungen der Münsingern Versammlung, pkt 8: „Da die Notwendigkeit der Erneuerung und Verbesserung des Schweizerbundes immer dringender und fühlbarer wird, so wünschen sie, daß nun endlich von dem großen Rath Hand ans Werk gelegt werde, durch einen vom Schweizervolk zu wählenden Verfassungsrath [...], diesen Verfassungsrath ins Leben zu rufen [...]”. Escher, *Schweizerische Annalen*, 340–1.

⁶⁵ Von Tillier, *Geschichte der Eidgenossenschaft*, 67 i nast.; von Fischer, *Erinnerungen*, 246.

⁶⁶ „Der Jakobiner Schnell habe die revolutionäre Gleichheit in alle Privatrechtsverhältnisse eingeschmuggelt”, cyt. za: Feller, *Berns Verfassungskämpfe*, 21.

⁶⁷ Liver, „Die Staatsrechtliche und Politische Bedeutung”, 446.

⁶⁸ von Greyerz, *Nation*, 124, za: *Ibidem*, 446–7.

o decydującym wpływie CGB na przemianę ustrojową zdają się przesadzone. W tym kontekście należy mieć na uwadze wszystkie okoliczności towarzyszące pracom nad kodeksem cywilnym i ostatecznie wydarzeniom roku 1830 i 1831. Duch przemiany ustrojowej tlił się na terenach Berna, ale także w innych kantonach, w tym w Zurychu i Solurze, gdzie liczba uczestników zgromadzeń ludowych agitujących za upadkiem dawnych rządów znacznie przewyższała tę z Münsingen. Panował powszechny nastrój niechęci wobec dawnych narzędzi ustrojowych, które nie przystawały do zmienionych warunków życia i potrzeb społecznych. Nieuchronność zmian, jaka ciążyła nad Bernem, miała swe źródło w ogólnie panującym nastroju poruszenia w związku z szerzeniem się ideałów liberalistycznych wśród ludności, a do niedawna nie miała szans na wywieranie realnego wpływu na życie polityczne kantonu, a także była efektem decyzji federalnej konfederacji przedstawicieli kantonów o konieczności nowego urządzenia ustrojów na wszystkich obszarach szwajcarskich w drodze uchwalenia konstytucji kantonalnych. Dla przemiany ustrojowej kluczowe znaczenie miała petycja zgromadzenia w Münsingen o złożeniu kompetencji do opracowania nowej konstytucji kantonalnej nie w ręce komisji rządowej, ale w ręce rady konstytucyjnej złożonej z przedstawicieli narodu. W obliczu wyraźnej utraty poparcia społecznego i mając w pamięci wydarzenia rewolucji lipcowej we Francji, rząd patrycjuszowski utracił prawo bytu.

Berneński kodeks cywilny nie był zatem źródłem siły, która doprowadziła do upadku rządu patrycjusza, ale katalizatorem przemiany społecznej, której skutkiem było ustanowienie demokratycznej republiki Berna. Idee wolności i równości zostały zaszczerpione w społeczeństwie za czasów francuskiej zwierzchności i od tamtej pory były obecne w narodowej świadomości mieszkańców Berna. Trudno zresztą uznać moc sprawczą kodeksu cywilnego kantonu Berna w zakresie społecznej przemiany ideologicznej i świadomościowej, biorąc pod uwagę fakt, że data wejścia w życie ostatniej części kodeksu zbiegła się z datą narodzin republiki demokratycznej. Istotą znaczenia CGB było natomiast to, że kodeks – jako pierwszy akt prawny kantonu Berna – nadawał ideom wolności i równości sankcję normatywną, potwierdzając niejako ich istnienie i wagę. Dzięki temu stały się one namacalnym dowodem zmiany, jaka zaszła, a której dopełnieniem stała się konstytucja republiki demokratycznej. Podsumowując, warto przywołać słowa Dietera Grimma, że istnienie społeczeństwa obywatelskiego jest nie do pomyślenia bez prawa cywilnego, choć istnienie kodeksu cywilnego nie czyni jeszcze społeczeństwa obywatelskiego⁶⁹.

⁶⁹ „Das Privatrecht allein konnte die bürgerliche Gesellschaft nicht herbeiführen. Es traf zu, dass ohne bürgerliches Recht keine bürgerliche Gesellschaft denkbar, doch galt nicht auch der Umkehrsatz, dass ein bürgerliches Gesetzbuch schon die bürgerliche Gesellschaft machte”. Grimm, „Grundrechte und Privatrecht”, 103.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Reber, Markus i Churni, Christoph. „Erläuterungen zum Vorentwurf des Eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements, Erster Band, Einleitung, Personen-, Familien und Erbrechh”. W: *Berner Kommentar. Kommentar zum schweizerischen Zivilgesetzbuch. Die Erläuterungen von Eugen Huber. Text des Vorentwurfs 1900*, Berno: Wydawca: Stämpfli Verlag, 2008, 5–894.
- Roth, Urs Theodore. „Protokoll der grossen Gesetzgebungskommission”. W: *Samuel Ludwig Schnell und das Civil-Gesetzbuch für den Canton Bern von 1824–1830*. Berno: Stämpfli, 1948.
- Sammlung der erneuten Fundamental-Gesetze der Stadt und Republik Bern*. Berno: Haller, 1817.
- Schnell, Samuel Ludwig. „Instruktion vom 30.1.1818 § 1”. W: *Gesetzbuch für den Canton Bern mit Anmerkungen*. Cz. 1, wyd. 2. Berno: Bern Kanton, 1834.
- Schnell, Samuel Ludwig. *Vorbericht zum Entwurf des I. Teils*. Berno: Bern Kanton, 1822.

Opracowania

- Andrey, Georges. „Auf der Suche nach dem neuen Staat (1798–1848)”. W: *Geschichte der Schweiz und der Schweizer*, red. Comité pour une Nouvelle Histoire de la Suisse. Genewa: Schwabe Verlag, 2004.
- Bigier, Urs. *Schweizervolk und sein Recht. Mahnruf zu größerer Rechtseinheit für Juristen und Nichtjuristen*. Soloturn: Helbing & Lichtenhahn 1869.
- Birtsch, Günter. *Grund- und Freiheitsrechte im Wandel der Gesellschaft und Geschichte*. Getynga: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- Carlen, Louis. *Österreichische Einflüsse auf das Recht in der Schweiz*. Innsbruck: Österreichische Kommissionsbuchhandlung, 1977 (*Forschungen zur Rechts- und Kulturgeschichte* 9).
- Caroni, Pio. „Zur Reception des ABGB in der Schweiz”. W: *Rechtstransfer durch Zivilgesetzbücher*, red. Elisabeth Berger, 17–25. Benden: Beiträge Liechtenstein-Institut, Nr. 29, 2005.
- Dölemeyer, Barbara. „Kodifikationen”. W: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, red. Helmut Coing, T. III, 1925–1939. Monachium: C.H.Beck Verlag, 1982.
- Elsener, Ferdinand. *Die Schweizer Rechtsschulen vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Zürich: Schulthess, 1975.
- Escher, Heinrich, von. *Schweizerische Annalen oder die Geschichte unserer Tage seit dem Julius 1830*. T. VII: *Politische Annalen der eidgenössischen Vororte Zürich und Bern während der Jahre 1834, 1835 und 1836*. Zürich: Orell Füssli Verlag, 1839.
- Feller, Richard. *Berns Verfassungskämpfe 1846*. Berno: Peter Lang, 1948.
- Fischer, Emanuel Friedrich, von. *Erinnerungen an Niklaus Rudolf von Wattenwyl*. Berno: Forgotten Books, 1867.
- Gmür, Rudolf. „Die erneute bernische Gerichtssatzung von 1761/62”. *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins* 99 (1963).
- Greyerz, Hans, von. *Nation und Geschichte im bernischen Denken*. Berno: Peter Lang International Academic Publishers, 1953.
- Grimm, Dieter. „Grundrechte und Privatrecht in der bürgerlichen Sozialordnung”. W: *Grund- und Freiheitsrechte im Wandel der Gesellschaft und Geschichte*, red. Günter Birtsch, Getynga: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- Gruner, Erich. *Das bernische Patriziat und die Regeneration*. Bern: Lang, 1943.

- Hansard, Thomas Curson. *The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the present time: Forming a continuation of the work entitled „The Parliamentary history of England from the earliest period to the year 1803”*. Tom XXXII. London: T.C. Hansard, 1816.
- Hofer, Sybille. „Brennpunkte des Berner Rechts 1864–1870 im Spiegel der Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins”. *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins* 15 (2014): 160–196.
- Hofer, Sybille. „Ein leiser Verfechter von Freiheit und Gleichheit Samuel Ludwig Schnell (1775–1849)”. *Berner Zeitschrift für Geschichte* 2 (2015): 3–28.
- Hofer, Sybille. „Samuel Ludwig Schnell (1775–1849): Naturrecht mit Augenmass für Bern”. *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins* 151 (2015): 3–25.
- Junker, Beat. *Geschichte des Kantons Bern seit 1798. Entstehung des demokratischen Volkstaates*. Berno: Historischer Verein Des Kantons Bern, 1990.
- Junker, Beat. *Geschichte des Kantons Bern seit 1798, Bd. I, Helvetik, Mediation, Restauration 1798–1830*. Berno: Historischer Verein Des Kantons Bern, 1982.
- Lerch, Christoph. *Gescheiterte Privatrechtseinheit im Kanton Bern im 19. Jahrhundert, Ein Beitrag zur bernisch-jurassischen Rechtsgeschichte des 19. Jahrhunderts. Dissertation*. Berno: Stämpfli Verlag, 1994.
- Lewandowicz, Maria. „Kongres wiedeński a budowa współczesnego ustroju Konfederacji Szwajcarskiej”. W: *Idee, normy i instytucje Kongresu Wiedeńskiego – 200 lat później – perspektywa prawnomiędzynarodowa*, red. Jerzy Menkes, Ewelina Cała-Wacinkiewicz, Joanna Nowakowska-Mafusecka, Władysław Pęksa i Wojciech Staszewski, 563–576. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2016.
- Linder, Wolf. *Demokracja szwajcarska. Rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwie wielokulturowym*. Przeł. Zbigniew Pucek, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996.
- Liver, Peter. „Die Staatsrechtliche und Politische Bedeutung der bernischen Kodifikation des Privatrechts (1824–1830)”. *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins* 10 (1983): 441–57.
- Luginbühl, Rudolf. *Zur Geschichte Berns und der Schweiz überhaupt in den Jahren 1803–1831 aus bisher unedierten Briefen des Professors Samuel Schnell und anderer an Ph. Alb. Stapfer*. Berno, 1906.
- Nabholz, Hans, Muralt, Leonhard von, Feller, Richard, Dürr, Emil i Bonjour, Edgar. *Geschichte der Schweiz*. Zürich: Schulthess, 1938.
- Roth, Urs Theodore. *Samuel Ludwig Schnell und das Civil-Gesetzbuch für den Canton Bern von 1824–1830*. Berno: Stämpfli, 1948.
- Schnell, Samuel Ludwig. *Handbuch des Civil-Processes*. Berno: Walthard, 1810.
- Schnell, Samuel Ludwig. *Abhandlungen über verschiedene wichtige Theile des bernischen Civil-Rechts*. Berno: Typogr. Ges., 1809.
- Schnell, Samuel Ludwig. *Bemerkungen über den Ursprung und die Ausbildung des bernischen Civil-Rechts*. Berno, 1808.
- Sójka-Zielińska, Katarzyna. *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*. Warszawa: Liber, 2009.
- Tillier, Johann Anton, von. *Geschichte der Eidgenossenschaft während der Zeit des sogeheissen Fortschrittes*. Berno, 1854/55.
- Wojtowicz, Jerzy. *Historia Szwajcarii*. Wrocław [etc.]: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1976.
- Wolf, Stephan. „Das Civil-Gesetzbuch für den Kanton Bern von 1824–1830 (CGB) und seine Orientierung am ABGB”. W: *Festschrift für Bernhard Eccher*, red. Francesco Schurr i Manfred Umlauf, 1299–314. Wiedeń: Verlag Österreich, 2017.

Publikacje internetowe

- Holenstein, André. „Kleiner Rat”. W: *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/010236/2010-06-30/> (data pobrania: 26.03.2020).
- Pölit, Karl Heinrich Ludwig. „Beitritt der Eidgenossenschaft vom 27 Mai 1815 zu der Erklärung des Wiener Congresses”. W: *Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789*. Lipsk, 1833, <http://www.verfassungen.ch/wienerkongresserklarung1815.htm> (data pobrania: 23.03.2020).
- Pölit, Karl Heinrich Ludwig. „Bundesvertrag zwischen den XXII Cantonen der Schweiz vom 7 August 1815”. W: *Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789*. Lipsk, 1833, <http://www.verfassungen.ch/verf15.htm> (data pobrania: 23.03.2020).
- Pölit, Karl Heinrich Ludwig. „Vermittlungsacte des Ersten Consuls der fränkischen Republik zwischen den Parteien, in welche die Schweiz getheilt ist «Mediationsverfassung»” vom 19 Februar 1803”. W: *Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789*. Lipsk, 1833, <http://www.verfassungen.ch/verf03.htm> (data pobrania: 23.03.2020).